

Tetiana Trofymenko

University of Warsaw, Poland

V. N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8852-587X>

Рукописи Івана Дніпровського та історія Розстріляного Відродження

Manuscripts of Ivan Dniprovskyi and the History of Executed Renaissance

Abstract

The article deals with texts of Ivan Dniprovsky, a Ukrainian writer belonging to the Executed Renaissance period. As a representative of the Mykola Khvylovy's generation, Dniprovsky was a popular writer in Kharkiv in the 1920s–1930s. Today, his name is undeservedly forgotten. The two texts by Dniprovsky considered in the article – the *Literary Ribbons* diary and the documentary novel *Mykola Khvylovy* – are valuable sources of information about that era and the artists who created a new Ukrainian culture, the majority of whom were destroyed during Stalin's repressions. The writer's ego-documents record not only the facts about the literary processes of that era, but also the feelings, emotions, and psychological portraits of his comrades, among whom Mykola Khvylovy, the leader of the Red Renaissance generation, occupies a prominent place. The study of the memoir heritage of Ivan Dniprovsky is an important task for the history of Ukrainian literature, biography and textology.

Keywords: Executed Renaissance, Mykola Khvylovy, Ivan Dniprovsky, ego-documents, memoirs, diaries.

Дослідження письменницького автонаративу та еґо-документів на сьогодні є перспективним напрямком світової гуманітаристики. Особливо важливим видається цей напрямок у контексті студій над періодом 1920–30-х рр. – українським Розстріляним Відродженням (або Червоним Ренесансом). Українське

літературознавство вже пройшло період активного повернення в науковий дискурс імен забутих або репресованих митців, які були знищені, ув'язнені або переслідувані радянською владою. Опубліковано основний корпус текстів як знакових авторів, так і менш відомих письменників¹. Про те, що популярність періоду „наших двадцятих” не лише не спадає, а посилюється (особливо зараз, у період збройного протистояння російському агресорові та зростання національної самосвідомості й уваги до історичного минулого України), свідчить те, що багато видавництв мають відповідну „лінійку” і успішно реалізують проекти, пов'язані з поширенням текстів тієї доби². Разом із тим, не варто забувати, що, крім орієнтації на масового читача, у пріоритеті мусить лишатися й наукове, текстологічне та біографічне опрацювання матеріалів 1920–30-х рр.

І в цьому значення еґо-документів важко переоцінити: саме щоденники, мемуари, нотатки та епістолярій містять інформацію, необхідну для відтворення історичного контексту, атмосфери доби, дозволяють доповнити життєписи митців і створити їхні літературні портрети, вільні від ідеологічних нашарувань і тенденційності. Як указує у статті „Еґо-документи та їхнє значення для наукових студій” („Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych”) дослідниця Владислава Шулякевич,

¹ Першочергове значення тут, поза сумнівом, належить серії „Розстріляне відродження” видавництва „Смолоскип”, у якій було опубліковано засадничу антологію Юрія Лавріненка під цією назвою (2015), великі коментовані видання Юліана Шпола (Михайла Ялового) (2007), Клима Поліщука (2009), Аркадія Казки (2010), Володимира Свідзінського (2011), Олекси Слісаренка (2011), Гео Шкурупія (2013), Валер'яна Поліщука (2013), Миколи Зерова (2015), Сергія Пилипенка (2018), антології текстів київських неокласиків (2015) та української авангардної поезії (2018), двотомник вибраних праць Григорія Костюка (2015 та 2022). 2023 року було завершено видання 5-томного „Повного зібрання творів Миколи Хвильового”.

² Серед найпомітніших можна назвати серію видавництва „Темпора”, підготовану літературознавицею Яриною Цимбал. Це антології українських текстів 1920-х рр.: любовного роману („Беладона”, 2016), детективу („Постріл на сходях”, 2016), фантастики („Атом у запряжі”, 2017), жіночої прози („Моя кар'єра”, 2017) та інші.

ich biograficzny charakter wynika z faktu, że są związane z losem konkretnych jednostek. W przypadku wydań tego typu dokumentów, które są przykładem zbiorowego wysiłku przedstawicieli różnych grup społecznych, powstają niejako wspólnie tworzone historie, na które składają się świadectwa indywidualne. Wskazanie na różnice znamionujące tego rodzaju materiały jest niezwykle pomocne przy ich analizie i odpowiedzi na pytanie, jaką wartość poznawczą przedstawiają konkretne ego-dokumenty³.

Під цим кутом зору несправедливо забудим і досі не повернутим у літературний дискурс видається ім'я письменника Івана Дніпровського, активного учасника літературно-мистецького життя 1920-х – початку 1930-х років, чиї щоденники, спогади та епістолярій (як і великий корпус рукописів) досі лишаються не опрацьованими науково та недоступними широкому загалу. Метою цієї статті є розгляд лише двох рукописів автора – щоденника „Літературні стрічі” та спогадів „Портрет м'ятежника” – на прикладі функціонування в них наративу біографії Миколи Хвильового.

Іван Дніпровський (справжнє ім'я Іван Данилович Шевченко; 1895–1934) не був репресованим, адже помер від тривалої хвороби напередодні початку масових арештів (власне, Миколу Куліша було затримано саме тоді, коли той ішов на похорон друга у Харкові). Дніпровський належав до помітних фігур літературного процесу – працював редактором Державного видавництва України (ДВУ) й журналу „Червоний шлях”, був активістом „Гарту”, далі – одним із організаторів ВАПЛІТЕ й „Пролітфронту”, членом Українського товариства кінорежисерів, літераторів та сценаристів (Кореліс), художньої ради „Березоля”. Його п'єси „Любов і дим” (1925) та „Яблуневий полон” (1926) ставили на сценах багатьох українських театрів, виходили друком віршові й прозові твори⁴. Разом із іншими

³ W. Szulakiewicz, *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych* [w:] „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 16, 2013, s. 68.

⁴ Твори письменника перевидавалися лише одного разу у виданні: I. Dniprovskiy, *Jablunevyi polon: vybrani tvory*, Dnipro, Kyiv, 1985. До видання з передмовою Михайла Наєнка ввійшли ранні вірші Івана Дніпровського, дві драми та

письменниками Дніпровський та його родина мешкали в легендарному харківському будинку „Слово” і тісно спілкувалися з багатьма „слов’янами”.

На жаль, сьогодні Івана Дніпровського знають значно менше за його сучасників, тоді як його постать могла би стати унікальною для історії української літератури першої половини ХХ століття з огляду бодай на одну обставину: завдяки дружині, мовознавиці й перекладачці Марії Пилинській, було збережено весь архів письменника⁵. Частково опубліковані епістолярій і рукописи (зокрема спогади) містять цікавий і важливий матеріал про літературне життя 1920-х – початку 1930-х.

Особливий інтерес для дослідників становлять два тексти з архіву Івана Дніпровського. Перший, досі не опублікований, зберігається у фондах Центрального державного архіву літератури та мистецтва України (далі ЦДАМЛМУ) і має назву „Літературні стрічі” та підзаголовок „пам’ятка для мемуарів”⁶. Перша частина документу охоплює події від новорічної ночі 1930–31 рр. до 15 квітня 1931 року, далі записи обриваються і відновлюються 22 травня 1933 року – після самогубства Миколи Хвильового. „Літературні стрічі”, на відміну від багатьох інших мемуарних текстів Дніпровського, мають цілісний характер.

Так само завершену смислову єдність становлять тексти, що містяться у двох зошитах Івана Дніпровського з фондів

оповідання (деякі з текстів доречніше класифікувати як повісті) „Долина угрів”, „Анабазис”, „Яхта «Софія»”, „Анатема”, „Одпливають мережані баржі...”.

⁵ Архів зберігається частинами в Харківському літературному музеї, Херсонському обласному краєзнавчому музеї та Центральному державному архіві літератури і мистецтва України. Така широка географія зумовлюється тим, що вдова Івана Дніпровського Марія Пилинська ще за життя частково розпорядилася спадком покійного чоловіка, передавши певну кількість архівних матеріалів на батьківщину письменника до Херсона, а також до Києва. Після смерті Пилинської завдяки її сину від другого шлюбу Анатолію Бугаєвському решта архіву та речей Дніпровського потрапили до Харківського літературного музею.

⁶ I. Dniprovskyi, *Literaturni strichi. 1931 (Pamiatka dla memuariv)*, CDAMLNU, f. 144, op. 2, spr. 27.

Херсонського обласного краєзнавчого музею⁷. Записи першого розпочаті у вересні 1930 і первісно мали назву „Академія безсмертних”. Вочевидь замислені як серія портретів письменників-сучасників, де ключову роль мав відігравати лідер покоління Розстріляного Відродження Микола Хвильовий. Пізніше, під враженням самогубства Хвильового, ці мемуари перетворилися на спогади про найближчого друга. Відтак у другому зошиті маємо план-конспект більшого твору в 5 частинах, що має заголовок „Микола Хвильовий (чорнові нотатки) до мемуара. II – V. Липень-серпень 1933. Харків. Душа м’ятежника”⁸.

Повтори, дублювання й водночас доповнення, уточнення фактів чи прізвищ можна знайти не лише в текстах із двох зошитів, але й у „Літературних стрічах” (другий зошит і друга частина „Стріч...” якийсь час писалися паралельно – у травні-липні 1933 року). Матеріал, із яким працює автор, є для нього травматичним. 8 листопада 1933 року невиліковно хворий Дніпровський, жити якому залишалося рік, завершує цикл про м’ятежника коментарем: „Роблю ці нотатки під свіжим вражінням смерті Хвильового. Можливо, що деякі моменти згодом, коли рани загояться, будуть кореговані, деякі інакше освітлені. Записую – для пам’яті і майбутньої, строго відповідальної розробки”⁹.

⁷ Частина першого зошита „Микола Хвильовий. Портрет м’ятежника” із передмовою „Літературні портрети Івана Дніпровського” Наталі Кузякіної була опублікована в третьому числі журналу „Сучасність” за 1992 рік. Повністю тексти двох зошитів опубліковані в: *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, упор. Martynova H. N., Marushchak O. O.; statti Holoborodka Ya. Yu., Kuziakinoi N. B.; *Kataloh kolektsii Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, avtor-upor. H. N. Martynova, Ailant, Kherson 2020.

⁸ Цикл нарисів, присвячених Миколі Хвильовому, має таку остаточну структуру: I. Портрет м’ятежника. II. Душа м’ятежника. III. Конфлікт. IV. Гофманові ночі. V. Порив і обрив. Далі ми називатимемо його відповідно до заголовку зошита „Микола Хвильовий”, уживаючи також визначення „документальна повість”, адже єдність форми та змісту дають для цього всі підстави.

⁹ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu...*, s. 54.

Поза сумнівом, саме постать Хвильового є центральною для аналізованих текстів, так само як у житті він був особою, довкола якої зосереджувався мистецький рух і особисте життя інших фігурантів мемуарів. У „Портреті м'ятежника” Дніпровському добре вдається передати нервозну вдачу свого героя, його бунтівний („м'ятежний”) характер, відірваність від побуту, благородство, що межує з безсрібництвом („Бо Хвильовий як має гроші, то тільки дві секунди, перед віконечком каси ДВУ–ДВО”¹⁰); запальну рішучість у відстоюванні не власного добробуту, але ідей; захопленість полюванням і собаками („Хвильовий без памфлетів. Хвильовий без попелястих гамаш, Х[вильовий] без собаки, Х[вильовий] без собачих розмов, це нонсенс, заперечення часу, особи, це сама – *reduction ad absurdum*. ...Він собачий поет, художник, собачий меценат, агітатор, собачий піп, апостол, месія. Він сам – собака”¹¹).

Іван Дніпровський послідовно рухається етапами біографії Миколи Хвильового. У плані майбутнього твору першими пунктами йдуть його поява в Харкові на початку 1920-х „в ореолі учасника громадянської війни”, перебування в колі газети „Вісті ВУЦВК” та Спілки пролетарських письменників „Гарт”, складні взаємини з лідером „Гарту” Василем Елланом-Блакитним („це було дві матки в одному вулику”¹²). Молодь захоплювалася Хвильовим, і він упевнено ставав „вождем” покоління, тож конфлікт із Блакитним, на думку Дніпровського, був неминучим. Бажаючи в царині творчості більшого, ніж „усюдисущий Всеобуч” (тут: синонім примітивності, учнівства), Хвильовий створює літературну групу „Урбіно”, відходячи від „Гарту”, що „став кайданами поступу”, і навіть беручи „найактивнішу участь у його ліквідації”. Після смерті Блакитного шалений Роланд¹³ остаточно перебирає роль керманіча: „Народження

¹⁰ Ibid., s. 9.

¹¹ Ibid., s. 50.

¹² Ibid.

¹³ На окреме дослідження заслугоує дискурс уживань імен-прізвищ-по батькові у приватному спілкуванні письменників. Серед найбільш уживаних:

Вапліте – Хвильовий. Ренесанс Вапліте – Хвильовий. Розклад Вапліте – Хвильовий. «Літярмарок» – наш друг. Його барвіста молодість – од нашого друга. Пролітфронта народження – він. Розквіт його – він. Знищення – він. Об'єднання з ВУСППом – він на чолі цього руху»¹⁴.

Очевидно, що становлення Хвильового як лідера літературного життя та найбільший підйом його громадської діяльності припадають на період літературної дискусії 1925–28 рр. У циклі памфлетів „Камо грядеши” (1925), „Думки проти течії” (1925), „Апологети писаризму” (1926), ненадрукованій праці „Україна чи Малоросія?” (1926) Хвильовий озвучує ідеї дерусифікації, дистанціювання української культури від російської, потребу високого мистецького рівня літературних творів, орієнтацію на психологічну Європу. Відійшовши від „Гарту”, Хвильовий із одностудійцями створює мистецьку групу „Урбіно” (1924), а пізніше (1925) – ВАПЛІТЕ (Вільну академію пролетарської літератури). Від початку літературної дискусії його критика спрямовується на представників спілки селянських письменників „Плуг”, очолюваної Сергієм Пилипенком. За націоналізм критикують Хвильового та наркома освіти УСРР Олександра Шумського, якого невдовзі знімуть із посади¹⁵.

У грудні 1926 року в газеті „Вісті ВУЦВК” опубліковано заяву Хвильового, Олеса Досвітнього й Михайла Ялового, які визнавали свої „ухили від партійної лінії” та каялися в ідеологічних і політичних помилках. У січні 1927 року неформального лідера (офіційно президентом організації був Микола Куліш) виключають із ВАПЛІТЕ, коли він перебуває за кордоном. Це каяття

Роланд, Дон Квізано, Григорович – Микола Хвильовий; Кляус, Гурович чи Гур'євич – Микола Куліш; Жан – Іван Дніпровський, Михайлович – Остап Вишня.

¹⁴ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 28.

¹⁵ Більше у: *Poluvannia na „Valdshnepa”*. *Rozsekrenchenyi Mykola Khvyliovyi*, упор. Yu. Sharoval, V. Panchenko, Tempora, Kyiv 2009. У цьому виданні опубліковано справу-формуляр Миколи Хвильового, за яким велося стеження органів ДПУ.

дало можливість виграти час, однак у глобальному сенсі доля Хвильового була вирішена, як і перспектива розвитку української культури в умовах комуністичного режиму.

Власне, у мемуарах Дніпровського головний пафос зумовлено бажанням показати свого великого друга жертвою фатальних обставин. У розділі „Конфлікт” названо головні причини психологічної кризи Хвильового: нова економічна політика (НЕП), яка багатьом пролетарським письменникам бачилася спробою реваншу контрреволюційних сил; згубний для творчої особистості побут і нещасливе родинне життя, а головне – „зрада” ідеалів революції тими, хто здобув владу в СРСР.

У розділі „Конфлікт” є певні подробиці щодо роману „Вальдшнепи” (перша частина була опублікована 1927 року в 5-му числі журналу „ВАПЛІТЕ”) та загалом ситуації Хвильового 1927 року. Друга частина роману „Вальдшнепи” виходить друком у 6 номері „ВАПЛІТЕ” (коли автор іще не повернувся з-за кордону) – і весь наклад негайно було конфісковано. Про ліквідацію рукопису Хвильовий пише в покайному листі до редакції газети „Комуніст” на початку 1928 року, а Дніпровський згадує ще й про знищення чорнової редакції, яку дружина Хвильового Юлія Уманцева таки довезла до кордону, „та перед очима митниці убоялась і – вже сама зліквідувала злощасний рукопис”¹⁶.

Після самоліквідації ВАПЛІТЕ у січні 1928 і річного періоду існування журналу „Літературний ярмарок” м’ятежний ватажок постав перед необхідністю рятувати своє оточення, яке лишалися „позагруповим”, що після приходу до влади Йосипа Сталіна та його політики в царині культури стало небезпечним. Так виникає нове літоб’єднання – Пролетарський літературний фронт, створене у квітні 1930-го Миколою Хвильовим, авторами „Літературного ярмарку” та частиною „молодняківців”. Пролітфронт від початку зайняв лояльну щодо влади позицію, декларуючи необхідність ідейності творів, відповідність марксистській ідеології, відкриття молодих робітничих талантів

¹⁶ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 32.

і боротьби з буржуазними та націоналістичними ухилами, у тому числі й „хвильовізмом”. Ця ідеологічна вивіреність означала фактичний відступ від попередньої естетичної платформи, що включала боротьбу з „масовізмом”, орієнтацію на психологічну Європу, культивування модерного типу письма. Проте зміна вектору вже не могла врятувати Хвильового та його соратників.

Одне слово, мовляв Катон Старший, „Картагена мусить бути зруйнована” – ПРОЛІТФРОНТ мусить бути зліквідований, – змальовує обставини доби Г. Костюк. – Загальна похмура ситуація початку 30-их років владно цього вимагала. Це відчули і зрозуміли при <...> розмові в ЦК М. Хвильовий, М. Куліш і О. Досвітній. Протиставитись цьому вони вже не бачили змоги. 19 січня 1931 року було скликано загальну нараду членів ПРОЛІТФРОНТу, на якій було „ухвалено” самоліквідуватись і вступити у ВУСПП¹⁷.

У першій частині „Літературних стріч”, що створювалася 1931 року, тема ліквідації Пролітфронту зринає постійно – переважно в режимі гіркої іронії чи самосарказму. Так, 9 січня Остап Вишня блазнює, розповідаючи про найближчі перспективи: „До ВУСППу його приймають, але «з визнанням своїх помилок». Хоче він написати заяву: – Визнаю всі свої помилки минулі і майбутні, навіть помилки своєї баби Килини, що в Лебедині пекла бублики. З тов[ариським] привітом і т. д. ...Надалі писатиму так як Кириленко і Микитенко...”¹⁸.

¹⁷ Н. Kostiuk, *Mykola Khvyliovyi. Zhyttia, doba, tvorchist* [v:] М. Khvyliovyi, *Tvory: v 5 t., t. 1, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984, s. 86*. ВУСПП – Всеукраїнська спілка пролетарських письменників, літературна організація, заснована в Харкові на Всеукраїнському з'їзді пролетарських письменників 1927 року. ВУСПП утворилася із членів літературної організації „Гарт”, що не ввійшли після її розпаду до ВАПЛІТЕ, а також із членів організацій „Плут”, „Жовтень” і пролетарського письменницького молодняка (керівник Іван Кулик; члени: Іван Микитенко, Володимир Сосюра, Микола Терещенко, Леонід Первомайський, Наталя Забіла, Іван Ле та інші). ВУСПП представляла позицію комуністичної партії в літературі та боролася з націоналістичними й буржуазними ухилами.

¹⁸ І. Dniprovs'kyi, *Literaturni strichi...*, ark. 9 zv.

Саме ж фінальне засідання Пролітфронту 19 січня 1931 року змальовано в „Літературних стрічах” майже в драматургічному ключі:

Голова О. Досвітній.

Потім Аркадій.

Секретар Гордій...¹⁹

Очевидно, мій милий сусід точно запише тези, думки, та хто запише репліки з місць, хто опише настрої? Не знаю.

Хвильовий – точний. Трошки суворо-трагічний, і вождь і не вождь, але комунар безумовно. Тричі промови.

О. Вишня наперекір своїй гумористичній вдачі, мабуть, під впливом загальним, ударився в інтелігентське каяття і богошукання (хоча по дорозі був зовсім веселий).

Кляус – перейшов усі стадії настрою. Був печальний, саркастичний, а кончив проповіддю і пророцтвами²⁰.

Відомою є промова Миколи Хвильового 24 лютого 1931 року на перших консолідованих зборах ВУСППу з Пролітфронтом і „Новою генерацією”²¹, де він з усім запалом самовикриття вказує, що „ВУСПП, зародившись в боротьбі з ухильниками”, весь час ішов „у ногу з партією, а значить – з часом, а значить – і з життям”, тоді як „ПРОЛІТФРОНТ, принаймні його керівна верхівка й частина основних кадрів, тільки намагалася це зробити й у всякому разі від життя відставала й часто не попадала йому в такт”. Діяльність ВАПЛІТЕ, „Літературного ярмарку” та Пролітфронту Хвильовий називає тепер відступом від ідеологічно правильних засад „Гарту”, тож злиття з ВУСППом для „старих гартованців” є поверненням до „своєї справжньої літературної вітчизни, яку вони покинули 1924 року”. Знову і знову наголошуючи, що „лише вуспівська лінія була і єсть

¹⁹ Згадані українські письменники Олесь Досвітній, Аркадій Любченко та Гордій Коцюба.

²⁰ І. Dniprovskiy, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 19.

²¹ Опублікована у: М. Khvyliovyi, *Tvory: v 5 t.*, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984, t. 4, s. 609–615.

справжньою генеральною лінією пролетарської літератури”, Хвильовий наполягає на тому, щоб за короткий термін поза ВУСППом не залишилося жодного з колишніх пролітфронтівців, думаючи, що цим урятує їхні життя.

Цікавим є запис Івана Дніпровського в „Літературних стрічках” за цей день (24 лютого). Вочевидь іще до початку зборів тривало обговорення порядку денного. Хвильовий надиктував Остапові Вишні тези виступу („Роланд порадив, і П[авло] виступає на перших загальних консолідованих зборах ВУСППа з промовою”²²), головну думку якого висловлено тут просто і ясно: „...Партія керує всім літ[ературним] рухом...”²³. Очевидно, що решту „побоювань” доповідач додає лише аби заспокоїти власну совість („щоб внутрішні вожді-старателі не почали всіх стригти під йожик – щоб було вільне змагання за стиль, за художні прийоми і т. д.”²⁴). Загалом же „історичне засідання ВУСПП’а” Дніпровський характеризує амбівалентно: з одного боку, „промови – щирі, теплі і щирі...”, з іншого – усвідомлення того, що відбулося насправді, – „ліквідація письменства на базі суцільної вуспізації...”²⁵.

Сам Хвильовий у цей час майже не мав творчого натхнення, адже писати, не озираючись на оцінку влади, більше не міг. У період існування Пролітфронту письменник не опублікував жодного художнього твору, а в 1931–33 рр. створив лише цикли „шахтарських” та „селянських” нарисів на кон’юнктуру „виробничу” тему („Майбутні шахтарі”, „Останній день”, „Про любов”, „Щасливий секретар” та інші). Як пише Григорій Костюк про цей період життя письменника, „...наближалось щось гірше ніж героїчне терпіння. Це був уже шлях на Голготу. Не знаю, чи М. Хвильовий у час ліквідації ПРОЛІТФРОНТУ ясно усвідомлював уже, куди котиться його особиста зоря. Аде доля його

²² I. Dniprovskyi, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 9.

²³ Ibid.

²⁴ Ibid, s. 43.

²⁵ Ibid.

однодумців, доля більших і менших талантів, що їх об'єднував ПРОЛІТФРОНТ, його доглибинно хвилювала”²⁶.

Велике й гнітюче враження на Миколу Хвильового справив Голодомор 1932–33 рр., що став наслідком політики колективізації. „Голод! Про нього привозили вісті товариші, що їздили по колгоспні матеріяли, по пташине і зайче м'ясо. Він, голод той, був далекий і йому не йняли віри. Але він крокував на города. Він вкотився в вулиці столиці. Він підкотився під самі двері кабінетів нашого буппра²⁷ і закалатав у них сухими дитячими ручками”²⁸, – пише Дніпровський. У спогадах Івана Сенченка маємо свідчення, що „акції по колективізації країни своїми масштабами повинні були захопити” Хвильового. „Прийшов час знести з обличчя землі тисячолітні копиці мужицького гною. І Хвильовий начебто ожив”, однак пізніше, усвідомивши, якими методами здійснюється колективізація, він розчарувався, „...немовби спинився над безоднею. І вже більше не їздив. До цієї теми не повертався”²⁹. З „Його таємниці” Аркадія Любченка знаємо, як Хвильовий у такій поїздки на села Лохвицького району Полтавської області навесні 1933 року відкрито говорив про те, що голод – „явище свідомо організоване. Голод і розруха – хитрий маневр, щоб одним заходом упоратися з дуже небезпечною українською проблемою”³⁰. Тоді ж у розмовах із Любченком він згадує про страх смерті і водночас про ті випадки, коли „актом смерті можеш зробити для свого народу щось більше, ніж присутності в житті”³¹.

²⁶ Н. Костиук, *Mykola Khvyliovyi...*, op. cit., s. 86.

²⁷ Буппром („будинком примусових робіт”) називали будинок „Слово” самі його мешканці, немов натякаючи на становище письменників у тоталітарній державі.

²⁸ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho...*, op. cit., s. 35.

²⁹ І. Ю. Сенченко, *Notatky pro literaturne zhyttia 20–40-ch rokiv* [v:] І. Ю. Сенченко, *Opovidannia. Povisti. Spohady*, upor. i prym. М. М. Ннатиук, vstup. st. i red. V. S. Briukhovetskyi, Naukova dumka, Kyiv 1990, s. 67.

³⁰ А. Любченко, *Yoho taiemnytsia* [v:] А. Любченко, *Vybrani tvory*, Smoloskyp, Kyiv 1999, s. 432.

³¹ Ibid., s. 438.

Суїцидальні пориви супроводжували Хвильового віддавна й мали, окрім усього іншого, фізіологічну природу (про те, що його головним захворюванням є „гостра неврастенія”, Роланд писав до Миколи Зерова з Бердянська влітку 1924³²). У листі до цього ж адресата 1924 року він зізнається: „Словом, достовірщина, патологія, але застрелитися я ніяк не можу. Два рази ходив у поле, але обидва рази повернувся живим і невредимим: очевидно, боягуз я великий, нікчема”³³. Є інформація про цей задум і в донесеннях інформаторів, що зберігаються у справі-формулярі ГПУ. Думки про суїцид або реальні самогубства пов’язані і з багатьма персонажами письменника (редактор Карк, Хлоня та Анарх із „Санаторійної зони”, Дмитрій Карамазов у „Вальдшнепах” та інші). Літературознавець Григорій Грабович доводить, що ця тема у творчості Хвильового посідає центральне місце: „По суті, суїцид, яким так відзначені художні твори Хвильового, становить базову телеологію символічного самопредставлення..., чи того, що ми найзагальніше можемо називати символічною автобіографією...”³⁴.

Варто визнати рацію й дослідника Ю. Шаповала, який твердить, що Хвильовий розумів неминучість свого арешту, тож вирішив випередити події: „Він знав про закони полювання фактично все. ...«Вальдшнеп»-Хвильовий точно знав: він не дасть себе підстрелити”³⁵. Зрештою, останнім поштовхом до фатального вчинку став арешт Михайла Ялового, про що згадано в передсмертній записці.

Іван Дніпровський особливої ваги надає останній зустрічі з Хвильовим – аж прописує цей епізод двічі (наприкінці першого зошита та в розділі „Порив і обрив” документальної повісті). Узагалі існує кілька варіантів розповіді про останні години життя Хвильового – і відповідно різні версії щодо складу гостей

³² М. Khvyliovyi, *Tvory: u 2 t.*, Dnipro, Kyiv 1990, t. 2, s. 846.

³³ Ibid., s. 853.

³⁴ Н. Hrabovych, *Symvolichna avtobiohrafia u prozi Mykoly Khvyliovoho* [v:] Н. Hrabovych, *Teksty i masky*, Krytyka, Kyiv 2005, s. 255.

³⁵ *Poluvannia na „Valdshnepa”*..., s. 31.

та використаної зброї. Не маємо на меті їх зіставляти, оскільки в текстах Дніпровського, який не став свідком події, про це не йдеться, однак відзначимо, що найнадійнішим джерелом нам видається протокол допиту Юлії Уманцевої, зроблений відразу після самогубства. Саме вона свідчить, що в день 13 травня у них удома були лише Куліш і Досвітній³⁶.

Поза тим, у „Літературних стрічах” і „Миколі Хвильовому” бачимо стислі подробиці про день похорон: приміром, згадки, що поховано Роланда було „в вузькій домовині”, „в сорочці Епіка”³⁷. Увесь час, доки труна з тілом стояла на третьому поверсі будинку „Слово”, Дніпровський „дивився на нього годинами”: „Я перекладав його з столу в труну. Стискав одставлену руку. Вдягав на ноги убогі капчики. Не випускав з рук – ні на крок”³⁸. Фінальний же фрагмент „Пориву й обриву” є майже ідентичним із записом від 23 травня 1933 року у „Стрічах...”³⁹. Це палка інвектива вбивцям і тренос за загиблим другом, який „умирав... тому, що був рожденний воджем” і „як вождь, він був безсилий перебороти обставини”. „Гулівер серед ліліпутів лежав пригвождений в саме своє безсмертне чоло. Соняшна душа розривалась. Вона кричала з третього поверху «Слова», вона блукала нічними вулицями столиці, із пивнушки до пивнушки, не гоючи рани... Його чистою кров’ю куплено десяток пайків і в пишний колір розцвічено тоги убивць”⁴⁰, – завершує Дніпровський історію життя Миколи Хвильового.

Уже з матеріалу, що стосується лише однієї персоналії (і то проаналізованого частково з огляду на обсяг статті), можна зрозуміти, яким багатим джерелом для дослідника є його-документи Івана Дніпровського. Попри те, що письменник не створив великих епічних творів (хоча, як і більшість сучасників, про

³⁶ Ibid., s. 182–183.

³⁷ *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 52.

³⁸ I. Dniprovskiy, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 51.

³⁹ Ibid., ark. 52–54; *Kolektsiia Ivana Dniprovskoho ...*, op. cit., s. 51–52.

⁴⁰ I. Dniprovskiy, *Literaturni strichi...*, op. cit., ark. 54.

це мріяв – доказом тому є величезна кількість незавершених рукописів прози), йому цілком удалася генеральна мета, що її він ставив, беручись до щоденника та спогадів: написати „про самого Григоровича, про Гур'євича, Михайловича, Тичину – так, як про них інший ніхто не напише”⁴¹. В уявних діалогах між собою та майбутніми поколіннями Дніпровський висловлює побоювання: „Які вбогі були вони! – може сказати і скаже далекий нащадок: – І в таку неповторну епоху!” і сам собі відповідає: „Нашадок буде не правий”⁴².

Нині можна з упевненістю сказати, що нащадкам є за що дякувати Іванові Дніпровському: щоденник „Літературні стрічі” і документальна повість „Микола Хвильовий” суттєво збагачують наші уявлення про життя письменників 1920–30-х років та допомагають побачити не шаблонні, а реальні й багатогранні образи творців Червоного Ренесансу. Першочерговим завданням дослідників мусить стати наукове опрацювання та публікація цих безцінних джерел для вивчення вказаного літературного періоду, що без перебільшення став переломним в історії української літератури.

References

- Dniprovskiy I., *Literaturni strichi. 1931 (Pamiatka dla memuariv)*, CDAMLMU, f. 144, op. 2, spr. 27.
- Hrabovych H., *Symvolichna avtobiohrafia u prozi Mykoly Khvyliovoho* [v:] H. Hrabovych, *Teksty i masky*, Krytyka, Kyiv 2005, s. 237–257.
- Kolektsiia Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, upor. Martynova H. H., Marushchak O. O.; statti Holoborodka Ya. Yu., Kuziakinoi N. B.; *Kataloh kolektsii Ivana Dniprovskoho u fondach Khersonskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu*, avtor-upor. H. H. Martynova, Ailant, Kherson 2020.
- Khvyliovyi M., *Tvory: u 2 t.*, t. 2, Dnipro, Kyiv 1990.
- Khvyliovyi M., *Tvory: v 5 t.*, t. 1, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984.

⁴¹ Ibid., ark. 51 zv.

⁴² Ibid., ark. 85 zv.

- Khvyliovyi M., *Tvory: v 5 t.*, t. 4, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984.
- Kostiuk H., *Mykola Khvyliovyi. Zhyttia, doba, tvorchist* [v:] M. Khvyliovyi, *Tvory: v 5 t.*, t. 1, Slovo, Smoloskyp, Niu-York 1984, s. 15–108.
- Liubchenko A., *Yoho taïemnytsia* [v:] A. Liubchenko, *Vybrani tvory*, Smoloskyp, Kyiv 1999, s. 415–442.
- Poluvania na „Valdshnepa”*. Rozsekrenchenyi Mykola Khvyliovyi, upor. Yu. Shapoval, V. Panchenko, Tempora, Kyiv 2009.
- Senchenko I. Yu., *Notatky pro literaturne zhyttia 20–40-ch rokiv* [v:] I. Yu. Senchenko, *Opovidannia. Povisti. Spohady*, upor. i prym. M. M. Hnatiuk, vstup. st. i red. V. S. Briukhovetskyi, Naukova dumka, Kyiv 1990, s. 540–580.
- Szulakiewicz W., *Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych* [w:] „Przegląd Badań Edukacyjnych”, nr 16, 2013, ss. 65–84.